

Social Cohesion and Development

Vol 10, No 2 (2015)

Η συμβολή του Ζαχαρία Δεμαθά στην προαγωγή της οικονομικής ιστορίας

Θανάσης Καλαφάτης

doi: [10.12681/scad.9984](https://doi.org/10.12681/scad.9984)

Copyright © 2016, Θανάσης Καλαφάτης

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

To cite this article:

Καλαφάτης Θ. (2016). Η συμβολή του Ζαχαρία Δεμαθά στην προαγωγή της οικονομικής ιστορίας. *Social Cohesion and Development*, 10(2), 150–152. <https://doi.org/10.12681/scad.9984>

Οι σύντομες σκέψεις για την εποχή που ο Ζαχαρίας έζησε στο εξωτερικό θέλησαν να δώσουν κάποια στίγματα που κάνουν πιο οικείο τον κόσμο των πράξεων και των σκέψεών του. Ο κόσμος του φέρει τον αέρα αυτών των γεγονότων. Είναι ένα μέτρο αυτογνωσίας που ο Ζαχαρίας τίμησε αέριστα σαν πανεπιστημιακός δάσκαλος, σαν πνευματικός άνθρωπος, σαν δρον πολιτικό υποκείμενο και σαν καθημερινός περιπατητής αυτών των καιρών και φίλος.

Είναι βέβαιο ότι με χαρά θα διάβαζε τον Ταρίκ Αλί στο βιβλίο του *Έφοδος στον ουρανό* να λέει:

«Αρκετοί συνεχίζουμε να πιστεύουμε ότι η ζωή των ανθρώπων δεν μετριέται με την υλική τους περιουσία, αλλά με την ικανότητά τους να αλλάξουν τη ζωή των άλλων, των φτωχών, των μη προνομιούχων και ότι η οικονομία χρειάζεται να ανορθωθεί για τα συμφέροντα των πολλών.»

Και αν συνέχιζε να ξεφυλλίζει αγαπημένες του σελίδες ίσως θα συναντούσε τους εύστοχους στίχους ενός πολύ παλιού αμερικανού ποιητή:

«Το πραγματικό ζήτημα είναι η γενναιοψυχία
η ελπίδα που καρτερούσε
η φανερή και αληθινή επιθυμία
να δημιουργεί το καλό.
Τώρα σ' ένα άλλο Φθινόπωρο
η πάχνη πέφτει πάνω στην ελπίδα μας.
Τώρα στους παγερούς δρόμους
Ακούγονται το κυνηγητό και
η μακρόσυρτη βροντή του χρήματος.»

Με τον Νίκο Πετραλιά συναντήθηκαν και πάλι στο Πανεπιστήμιο. Στην Αθήνα, όταν όπως πολλοί γύρισαν στο κάλεσμά μιας ελπιδοφόρας αρχής. Από τα πολλά που έκαναν το πιο σπουδαίο είναι, ότι επιβεβαίωσαν ό,τι καλό κουβαλούσαν, άλλοτε με τη στάση τους, κάποτε με τις σιωπές τους και κύρια με το έργο τους σαν δάσκαλοι. Τους ευχαριστούμε θερμά.

Λίντα Παπαγαλάνη, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

Η συμβολή του Ζαχαρία Δεμαθά στην προαγωγή της οικονομικής ιστορίας

Με τη σύντομη αυτή εισήγηση-παρέμβαση θα προσπαθήσω να σκιαγραφήσω τις διόδους και τα σημεία, μέσω των οποίων ο αξέχαστος φίλος και συνάδελφος διήλθε το χώρο της οικονομικής ιστορίας αφήνοντας σημαντικές συμβολές, που η αξία τους δεν μπορεί να αποτιμηθεί σήμερα πλήρως αφού είναι αξεδιάλυτες με το όλον πολύπλευρο επιστημονικό του έργο. Υψηρέτησε την επιστήμη, τις κοινωνικές και ανθρώπινες αξίες με έναν πληθωρικό και ολικό λόγο και οι δικές μας επιμέρους αναφορές μπορεί να αναδεικνύουν ξεχωριστά προτερήματα και αρετές, αλλά σίγουρα περιορίζουν το πολύβουο και πολύχρωμο όλον της σκέψης και της δράσης του.

Ο Ζαχαρίας δεν ήταν ένας επαγγελματίας ιστορικός, σπούδασε οικονομική θεωρία στο Πανεπιστήμιο της Χαϊδελβέργης, αλλά γρήγορα καταπιάστηκε με ευρύτερα γνωστικά αντικείμενα, όπως η ιστορία και η κοινωνιολογία, ενώ ήταν και φανατικός ρέκτης της καλής λογοτεχνίας.

Ήταν η εποχή της άνοιξης των κοινωνικών επιστημών, όταν ενσωματώνονταν στους επιμέρους κλάδους τους νέες θεωρήσεις και εργαλεία ανάλυσης. Ο Ζαχαρίας επέστρεψε στην Ελλάδα έχοντας στις επιστημονικές αποσκευές του έναν πλούσιο κόσμο ιδεών, για να τις καλλιεργήσει, και ένα σύ-

νολο επιστημονικών εργαλείων, για να χρησιμοποιηθούν από πολλούς νέους Έλληνες επιστήμονες που ήδη καταπιάνονταν με την οικονομική ιστορία στη Γαλλία και την οικονομική ή τη γενικότερη ανθρωπολογία στην Αγγλία, ενώ απέναντι στις νεοκαπιταλιστικές θεωρήσεις αντιπαρέθεταν τώρα νέες ριζοσπαστικές, μαρξιστικές ιδέες.

Μετά τις πρώτες εκδόσεις βιβλίων οικονομικής ιστορίας στην Ελλάδα, στα μέσα της δεκαετίας του '70, που έφερναν μια νέα, ζωογόνα ανάπτυξη της επιστήμης απέναντι στην παλαιά συμβαντολογική ιστορία, θα αρχίσει ένα φιλόδοξο ερευνητικό πρόγραμμα εισαγωγής και επεξεργασίας των θέσεων της Γαλλικής Σχολής των *Annales*, κυρίως, αλλά και άλλων ρευμάτων οικονομικής ιστορίας, από την Επιτροπή Ιστορίας της Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος, με επικεφαλής τον εμπνευσμένο και ταλαντούχο ιστορικό Σπύρο Ασδραχά. Η αποτίμηση αυτής της προσπάθειας δεν έχει πλήρως εκφραστεί, παρά τις προσπάθειες κάποιων πρώτης αξιολόγησης σε σχετικά συμπόσια και συνέδρια για τη σύγχρονη ελληνική ιστοριογραφία.

Με τη συμμετοχή του Ζαχαρία στο ερευνητικό πρόγραμμα της Επιτροπής Ιστορίας της Εθνικής Τράπεζας ξεκίνησε και η εμπλοκή του με το γνωστικό αντικείμενο της οικονομικής ιστορίας. Το ως άνω ερευνητικό πρόγραμμα προώθησε την εκπόνηση μονογραφιών ή άλλων μεταπτυχιακών εργασιών που αφορούσαν θέματα οικονομικής και κοινωνικής ιστορίας σχετικά με την ίδρυση και λειτουργία των θεσμών στη διάρκεια του 19ου και του 20ού αιώνα και ιδιαίτερα με τα προβλήματα ανάπτυξης, οικονομικής πολιτικής και τραπεζικής διοικητικής, με επίκεντρο την ευρύτερη ιστορία της Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδας, της οποίας η ιστορία για εκατό περίπου χρόνια είναι συνδεδεμένη σε μέγιστο βαθμό με την οικονομική και κοινωνική ζωή του νέου ελληνικού κράτους.

Ο Δεμαθάς συνέβαλε αποφασιστικά στην προαγωγή των επιστημονικών συζητήσεων που γίνονταν τακτικά στο πλαίσιο των παρουσιάσεων των εργασιών στα διάφορα στάδια της συγγραφής τους. Βαθμωδόν διαμόρφωσε έναν ιστορικό, επιστημονικό λόγο που διαπλεκόταν με τις προσφορές συγγενικών επιστημών και δεν επρόκειτο για έναν απλό επιστημονικό λόγο, αλλά για ένα υφάδι με το οποίο επιχειρούνταν η σύνδεση της θεωρίας με την πράξη, της επιστήμης με το «υπάρχειν» και το «πράττειν», των αντικειμενικών όρων της ζωής με τη γνώση και την πράξη σε μια αλληλεπίδραση και αλληλεξάρτηση, δηλαδή ήταν λόγος ανατρεπτικός και διαλεκτικός.

Στα πλαίσια αυτού του έργου ο Ζαχαρίας κατέδειξε και τις θέσεις του απέναντι στη νέα ιστορία, την ποσοτική ιστορία. Κράτησε την εισαγωγή της οικονομικής θεωρίας στο ιστορικό γίνεσθαι αλλά δεν επιχείρησε να στήσει μια πυροβολαρχία ποσοτικών εργαλείων για να σκοτώσει ένα σπουργίτι.

Η ιδιαίτερη απασχόληση και οι προτιμήσεις του στο αναφερόμενο ερευνητικό πρόγραμμα ήταν οι έγγειες σχέσεις εκμετάλλευσης της γης στην Ελλάδα του 19ου και του 20ού αιώνα, η αγροτική μεταρρύθμιση και η νίκη της μικρής αγροτικής ιδιοκτησίας πάνω στη μεγάλη. Όλα αυτά προσεγγίζοντας πάντοτε συγκριτικά τις αλλαγές στον αγροτικό χώρο και τους τρόπους παραγωγής, τόσο στη Δυτική όσο και την Ανατολική Ευρώπη. Από εδώ δεν προκύπτουν απλώς μόνο η επίδραση και οι συνέπειες της νίκης της μικρής αγροτικής ιδιοκτησίας επί της βιομηχανίας, αλλά και πολλαπλά αποτελέσματα κοινωνικής πολιτικής και ήθους εργασίας. Ο Ζαχαρίας δεν ήταν θιασώτης μιας ιστορίας που απλώς τείνει να ανασυστήσει τον προηγούμενο βίο· επιζητούσε να βρει τις βαθύτερες σχέσεις ανάμεσα στο οικονομικό, το κοινωνικό και το πολιτικό στοιχείο.

Προνομιούχο πεδίο μελέτης του ήταν ο ελληνικός αγροτικός χώρος και τα αποτελέσματα των μεταρρυθμίσεων του 1871 και 1923. Με τη μελέτη της πρώτης μεταρρύθμισης ανέδειξε τους οικονομικούς στόχους και τις κοινωνικές αντιφάσεις που σημειώνονται αναφορικά με την ανάπτυξη του πολιτικού τομέα. Από εδώ επιχειρεί μια προέκταση στη μελέτη του, στον τρόπο ενσωμάτωσης της ελληνικής γεωργίας στις καπιταλιστικές σχέσεις και το δίπολο σταφίδα-σιτάρι γίνεται ένα ιδιαίτερο αντικείμενο μελέτης, στο βαθμό που συντελεί σε μια εμπορευματοποίηση των οικονομικών σχέσεων, άλλοτε με νόθο τρόπο, άλλοτε με θετικό και άλλοτε με αρνητικό.

Η δεύτερη μεγάλη αγροτική μεταρρύθμιση εκείνη του 1923 τον απασχόλησε κατά πρώτον για τις αναπτυσσόμενες σχέσεις μεταξύ υπαίθρου και αστικών κέντρων. Εδώ αναζήτησε, πέρα από τις προηγούμενες σχέσεις στη συνέχεια, τη σύνθεση των οικιστικών ιστών, όπως διαμορφώνονταν στη διάρκεια του μεσοπολέμου και τη μορφή που πήραν στη μεταπολεμική Ελλάδα. Η ιστορική του ματιά διακρινόταν για τους μεγάλους ορίζοντες και τις μεγάλες διάρκειες, όπως ακριβώς στις οικονομικές εξελίξεις διέκρινε τα μεγάλα διαστήματα αγορών: προστασίας, ελεύθερου ανταγωνισμού και τανάπαλι.

Ένας δεύτερος άξονας με τον οποίο συνδιαλέχθηκε ήταν η συγκρότηση του ελληνικού κράτους και η στερέωση και οι μεταβολές του νομισματικού συστήματος. Αυτές οι σχέσεις νομίσματος και πίστωσης, που πολλές φορές εμπλέκονται με τις νομισματικές κρίσεις και που πάντα λύνονται με παρεμβάσεις τρίτων ξένων πολιτικοοικονομικών κέντρων, είναι κομβικές για τις μεταβαλλόμενες πολιτικές επιρροές.

Σε αυτή την αναζήτηση για την ερμηνεία των οικονομικών συμβάντων του παρελθόντος, για την ερμηνεία του παλαιότερου οικονομικού βίου, που ο Ζαχαρίας είχε ξεπεράσει και στην ερμηνεία των ανθρώπινων σχέσεων στο στάδιο της παραγωγής και της διαμονής στο χθες και το σήμερα, συνδιαλέχθηκε με άνεση ανάμεσα σε δύο χρόνους, το χθες και το σήμερα, διαβλέποντας ότι χρειάζεται μια νέα ανάγνωση, τόσο των Ελλήνων μαρξιστών ιστορικών όσο και των κλασικών κειμένων ιστορίας και πολιτικής που συνδέονται με παλαιότερους και νεότερους μαρξιστές.

Πίστευε στην ανάγκη να ξαναδούμε τα έργα των Γ. Κορδάτου, Ν. Ψυρούκη, Ν. Σβορώνου, Λ. Σταυριανού κ.ά., να εξετάσουμε πιο προσεκτικά τα ερμηνευτικά πλαίσια αλλά και τις αδύνατες πλευρές τους. Σε ένα κοινό μας άρθρο για τον Νίκο Σβορώνο «Το ερμηνευτικό πλαίσιο της επισκόπησης της ελληνικής ιστορίας» επιχειρήσαμε να επεκτείνουμε το περίγραμμα ιδεών του τελευταίου με την ενσωμάτωση μιας ειδικής περίπτωσης με αντικείμενο την καπιταλιστική εξέλιξη, το κράτος και την ιδιωτική ιδιοκτησία στη γη. Η όλη προσέγγιση ολοκληρώθηκε με τη διερεύνηση της μικρής γαιοκτησίας, καθοριστικό παράγοντα συγκρότησης της νεοελληνικής κοινωνίας και ταυτόχρονα περιοριστικό για τη βιομηχανία.

Μια άλλη αγαπημένη του απασχόληση ήταν η μεγάλη εξέλιξη της νησιώτικης οικονομίας, τόσο για τα ανατολικά όσο και για τα δυτικά νησιά της χώρας. Εδώ εμπλέκονται η θεωρία με την εμπειρία και τα οικογενειακά και προσωπικά του βιώματα.

Ξεφεύγοντας λίγο από τα στενά όρια της οικονομικής ιστορίας, θα ήθελα να σημειώσω ότι ο Ζαχαρίας αναζήτησε επίσης στοιχεία μιας θεωρίας οικονομικής ιστορίας και με νέα ανάγνωση των κλασικών μαρξιστικών έργων, αναζήτηση που γινόταν στο πλαίσιο ελεύθερου σεμιναρίου στο μεταπτυχιακό πρόγραμμα του Τμήματος Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας του Παντείου Πανεπιστημίου. Σ' ένα μεγάλο βαθμό πίστευε ότι η οικονομική θεωρία και η οικονομική ιστορία έχουν το ίδιο αντικείμενο, πέρα από τη συγχρονικότητα και τη διαχρονικότητα, και ότι έχουν επίσης κάτι όμοιο, το στοιχείο της αφήγησης ώστε η αλληλεπίδρασή τους να είναι συνεχής και αέναη.

Τα δημοσιεύματα στα οποία ο Ζαχαρίας έχει εκθέσει τα πορίσματά του σε θέματα οικονομικής ιστορίας βρίσκονται σε διάφορα βιβλία, περιοδικά, συλλογικούς τόμους και πρακτικά επιστημονικών συνεδρίων. Η τελευταία του συνεισφορά ήταν η συμμετοχή του στο τρίτομο συλλογικό έργο *Οικονομική Ιστορία του Ελληνικού Κράτους*, έκδοση του Πολιτιστικού Ιδρύματος Ομίλου Πειραιώς, Αθήνα 2011.

Εν κατακλείδι, εάν κάποιος θα ήθελε να επισημάνει τη συμβολή του στην προαγωγή της οικονομικής ιστορίας, θα έλεγε ότι, σε καιρούς χαλεπούς μετά το 1989, όταν πολλοί πρώην υποστηρικτές της αρνούσαν και την ύπαρξή της ακόμη ως αυτοτελούς γνωστικού αντικειμένου, ήταν ο Δεμαθάς αυτός που ανανέωσε πολλές θέσεις της και παρήγαγε ένα ιδιαίτερο ερμηνευτικό πλαίσιο για την ανανέωσή της και την πιο δημιουργική ενσωμάτωση των μαρξιστικών θέσεων.

Θανάσης Καλαφάτης, Πανεπιστήμιο Πειραιώς